

RADNÓTI MIKLÓS ÉS AZ ŐSZI SÖR

Egy reklámversőről

1.

Radnóti Miklós 1941. december 16-án mindössze pár sort írt naplójába. Csak ennyit: „Judithoz menet a 46-os villamoson, látom, hogy egy vendéglő *őszi sört* hirdet. Nézem a szót. Tűnődöm. Majd:

Végül itt van az őszi ser,
Őszi bú ellen ősi szer.

Eladnám. De hogyan?”¹

Monográfiájában Ferencz Győző részben idézi a naplóbejegyzést mint a Beck Judit-szerelem egyik datált találkozásának dokumentumát, és hozzáteszi: „De ez a naplóbejegyzés nem is emiatt érdekes, hanem mert ekkor jutott [Radnóti] eszébe az a pompás reklámversike, melyet rögzített is”.²

Radnóti mindig nyitott szemmel járt – erről szintén naplója tanúskodik. Gyűjtötte az utcákon látott nyelvi érdekességeket, a furcsa, beszédes neveket.³ Nemezszer éppenhogy az olvasott felirat hangzása, ritmusa fogta meg. Például 1940. február 20-án, amikor a Nagymező utcán sétálva, miközben egy készülő versfordítás sorait forgatta magában, szemébe villant egy felirat: „Olvasztott libazsír. Elkapom a tekintetemet, hiába! Bennem ragadt. Olvasztott libazsír skandalom és tönkreteszi a napomat. ½ 1-kor láttam, s most hét óra már. Talán az segít majd, hogy leírtam.”⁴ Hárs György Péter egy tanulmányában tipologizálja is ezeket a talált nyelvi jelenségeket, szójátékokat.⁵ A „nyelvi ready-made humorba keretezésére” példa: „Az Attila utcai virágkereskedés kirakatában tintával írt tábla: »Rózsát a jégen tartjuk.« Mily kegyetlenség!”⁶ Egy másik típust képez „a Freud Álomfejtésébe illő nyelvi bravúr”, a naplóba jegyzett *Változatos élet* című rögtönzés: „Tegnapelőtt nő vert, / Tegnap nőt vertem, / Ma nő ver.”⁷ És van a „fől nem használt reklámvers”, ami jelen dolgozat tárgya.

Az őszi sörről szóló kétsoros Ferencz Győző szerint is „pompás”, mégsem került bele a Radnóti összes versét adó gyűjteménybe, és ebben osztozik az idézett *Változatos élet*tel, és több más, a *Naplóban* fennmaradt alkalmi rögtönzéssel. A költő verseit adó legújabb

¹ Radnóti Miklós: *Napló*. Szerk.: Ferencz Győző. Magvető, Budapest, 2018, 242.

² Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. 2. jav. bőv. kiad. Osiris, Budapest, 2009, 519.

³ Péter László: [Radnóti Miklós] Névgyűjteménye. In: Uő: *Radnóti Miklós. Válogatott írások*. Bába, Szeged, 2009, 116–121.

⁴ Radnóti Miklós: i. m., 114.

⁵ Hárs György Péter: Radnóti – ahogy tetszik. Pszichoanalízis a Nyugatban III. *Múlt és Jövő*, 2009/4, 74–87.

⁶ Radnóti Miklós: i. m., 225. (1941. aug. 9.)

⁷ Uo., 57. (1939. aug. 2.)

„összes” nem is vállalta feladatul ezek egybegyűjtését, viszont egy majdani kritikai kiadásban nyilvánvalóan ott a helyük; nem fogják felhígítani vagy komolytanná tenni a költői életművet, sokkal inkább színesítik majd azt, láthatóvá téve az átjárásokat a szegmensek között.

2.

„Mik egész egyedül él szinte” – írta Radnótiné az esetet megelőző napon, december 15-én.⁸ Gyarmati Fanninak ugyanis november 9-én halt meg édesapja, és nem akarta édesanyját egyedül hagyni, sok időt töltött vele, és ezért lemondott akár saját programjainak egy részéről is. Mint ahogy lemondott az éppen 15-i Engel Iván-koncertről, amire így Mik nélküle, és „csak” Beck Judit és férje, valamint Erdélyi Ágnes társaságában ment. „Mik a koncert után hazakísérte az Ágit, és Medvére ment. Mennyi dolga van most nyár óta, mióta hazajöttünk, és nem képes a végére jutni, beosztani.”⁹

Radnótinak a felsokasodó irodalmi feladatok mellett ekkor a Nagyváradról éppen náluk időző hűgával is kellett foglalkoznia. Például Ágnes másnap, december 16-án délután még Gyarmati Fannit kísérte el Dési Huber Istvánhoz, ahol Fanni modellt ült, de este már „Ági és Mik Gombosiékhoz mentek még a Vajda előtt, a Gyuri újdonsült remek gramofonos rádióján meghallgatni a Rádió *Fiatalköltők estjét*. Szerb Tóni vezetett be, mindenkitől egyet szavaltak, Miktől a *Himnusz*t, állítólag nagyon szépen, a Szendrőt”.¹⁰

Radnóti naplóbejegyzése vagy erről a villamosútról szól, és akkor nem említi benne Ágnest, esetleg délelőtt vagy délután egyedül járt Juditnál (amikor Ági és Fanni Dési Hubernél voltak). Ez utóbbi változat sem lehetetlen, sőt a közte és Judit közti viszony miatt nagyon is érthető lenne.

A villamosból meglátott hirdetés gyorsan játékos rímpárrá vált a költőben, és Radnóti nem bírta emlékezetére a vers létét: azonnal feljegyezte egy nála lévő papírdarabra. Ez a jegyzettömbből kitépett, félbehajtott papírfecni fennmaradt a hagyatékban, nem is feltétlenül a versike miatt (hiszen azt még aznap bemásolta naplójába), hanem mert eredetileg Beck Judit írt rá egy rövid üzenetet.¹¹ Az autográf, puha ceruzával, sietősen írt – s máig publikálatlan – levélke így szól:

*Sötét Alakok, nem raktátok le a képet!!
Miután nem tudom most megbeszélni, mikor találalak otthon, kérlek hívjatok föl.
Csók Judit*

Hogy kit takar a megszólítás többes száma, hogy milyen képről van szó, ma még nem tudni. Ami viszont bizonyos: éppen a kétsoros reklámversike segít a keltezetlen üzenet datálásában. És mert éppen ez került Radnóti keze ügyébe (talán a zsebében volt), ennek a hátoldalára jegyezte fel, maga is ceruzával:

*Végre itt van az őszi ser
őszi bú ellen ősi szer*

⁸ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946*. Sajtó alá rend.: Ferenc Győző, Nagy Zsejke. Jaffa, Budapest, 2014, II., 93. (Továbbiakban: Radnótiné.)

⁹ Uo., 94.

¹⁰ Uo., 95–96.

¹¹ MTA KIK Ms 2633/149.

A naplóba másolt szövegtől egy szóban – és a sietős központoszásban, pontosabban annak hiányában – eltérő „ősváltozat” alatt egy szintén ceruzával készült rajz található. Ez lehetne a már elképzelt sörreklám kerete, vagy egy képkeret akár, de az is elképzélhető, hogy pusztán egy firka, ami körbevesz egy hat számból álló, piros színű ceruzával beleírt szám-sort: „185 118”, ami viszont nem más, mint Schöpflin Aladár Magyar utca 27. szám alatti lakásának telefonszáma.

Fontos kitérni Radnóti naplóbejegyzésének egy részletére. Mivel a bejegyzés nem más, mint a szerző által rögzített keletkezéstörténet, az is kiemelten fontos – hiszen a költő megörökítette a saját és az utókor számára is –, hogy a 46-os villamossal ment, és a vers annak nyomvonalán született.

A ma már nem létező 46-os villamos 1913 és 1952 között járt a Keleti és a Nyugati Pályaudvar között, kisebb megszakítással és némiképp változó útvonalon. 1941-ben ez volt az útvonala: Nyugati pályaudvar – Podmaniczky u. – Szinyei-Merse Pál u. – [Körönd] – Felsőerdősor u. – [Lövölde tér] – Vilma királynő u. (ma Városliget fasor) – Bajza utca – Bethlen u. – Keleti pályaudvar (Baross tér).¹²

Beck Judit ekkor – ha nem Szentendrén volt – a VII. kerületi Vilma királynő út 3. szám alatt lakott férjével, Gombosi György művészettörténésszel. Nem messziről költözött ide: édesapja, Beck Ö. Fülöp és családja pár saroknyira, a VII. ker. Damjanich u. 32-ben laktak. Radnóti tehát, ha a 46-os villamossal érkezett hozzá, akkor valószínűleg a Nyugattól a Vilma királynő útjáig utazott. Azaz annak a vendéglőnek, amely az őszi sört hirdette, ezen az útvonalon kellett lennie.

Az a rádióműsor, amire Erdélyi Ágnessel mentek, hogy Beck Juditéknál hallgassák meg, 19 óra 20 perckor kezdődött, címe pedig egészen pontosan *Fiatalok. Fiatal magyar költők versei* volt. Szerb Antal „dr. egyetemi magántanár” bevezetése után Gobbi Hilda és Szendrő József olvasta fel a verseket. A műsorújságok nem tartalmazzák a felolvasott versek szerzőinek nevét, így tehát jelenleg csak Radnóti szereplése bizonyos.

A hozzávetőlegesen húsz-huszonkét perces adás után – 19 óra 45 perckor már új műsorszám kezdődött – nem sokkal el kellett indulniuk a Vajda János Társaság *Mai magyar költők új versei* című estjére.¹³ A Társaság ekkor a VII. ker. Erzsébet körút 49. szám alatt, a második emeleten működött, így aztán Radnótiéknak sietniük sem nagyon kellett, csak végigsétáltak a Király utca körülig tartó szakaszán. A rendezvény – rendhagyó módon – este negyed kilenckor kezdődött, andalogva is könnyen oda lehetett érni.

Az esten Schöpflin Aladár tartott bevezető előadást – ez pedig megmagyarázza, hogy miért volt a levélből verskézirattá vált papírfecsin a kritikus lakásának telefonszáma: talán még szükség volt egy utolsó egyeztetésre.

A költői estről Radnótiné szintén írt naplójában: „A Vajdában este Miklós is szerepel. Gerő Ili szaval kettőt a nyári Judit-versek közül, nagyon meglepő szépen, aztán annál borzalmasabban a Bánki Zsuzsa a *Harmadik eclogát*. Mik maga a Babitsra írottat, az új őszi verset és, úgy érzem, kárpótlásképpen felém a *Hasonlatokat* is, az utolsót. Judit nagyon megindulva, sápadva hallgatja a verseket. Magam immár egykedvűen, csak drukkolva a sikerért. Van is. Nagyon tetszettek. A legszebbek voltak az estén.”¹⁴

Hogy egészen pontosan mely Radnóti-verseket olvasták fel ekkor, nem teljesen bizonyos. Az elhangzott hat költemény két csoportra osztható: három Judit-vers és három „egyéb”. A Judit-versek közül Radnótiné a *Harmadik eclogát* cím szerint megnevezte, a másik kettő közül – Ferencz Győző véleménye szerint – az egyik nagy valószínűséggel a *Zápor*, a másik talán a *Csodálkozol barátom...* lehetett. A Radnóti által felolvasott nem-Judit-versek közül a *Hasonlatok* szintén cím szerint szerepel a naplóbejegyzésben, a Babits-

¹² Lásd: <http://hampage.hu/trams/dozsakorutkoze/keletinyugati.html>

¹³ Az estre szóló meghívó a programmal: *Mai magyar költők új versei című előadást*. PIM Any.79.44/43.

¹⁴ Radnótiné, II., 95.

emlékvers teljes biztonsággal azonosítható (*Csak csont és bőr és fájdalom*), az „új őszi vers” pedig – mivel nem ismerünk más, ekkor keletkezett Radnóti-verset – csakis az 1941. október 10-i keltezésű *Nyugtalan őszi* lehet.

Az este azonban itt még nem ért véget, és a folytatásról Radnótiné szintén beszámolt: „Aztán utána a Lyrába mentünk, borzalmasan kis bűdös helyiség a Pátria kávéház mögött, nem tudom, miért kedvelik. [...] Nem volt igazán jó. De jó így utána lenni egy fellépésnek, kicsit mindig szorongok előtte.”¹⁵

A Király u. 59/b. szám alatt működő Lyra sörözőt Radnótiné sosem szerette: naplójában máskor zug-helynek, undok helynek nevezte. Most pedig több ok miatt is rosszul érezte magát. Ezek közül a gyász csak az egyik volt: a költői esten és az utána való levelező mulatozáson is gyászruhában volt, fátyollal, melyet a jókedvű társaságban legszívesebben elrejtett volna. A november eleje óta viselt gyász mellett azonban egy nagyon friss trauma is érte: az előző napon, december 15-én találta meg otthonukban Beck Judit szerelmes leveleit, amiket a festőné Radnótinak írt. „Megütött a dolog – írja Gyarmati Fanni a naplójába –, a levelezés az sokkal-sokkal több, mint a csók, a kimondott vágyódások. A leírt szó mágia nekem. Mindennél erősebb kötelék! Az írás, a levél, minden az enyém volt eddig, [...] de ez másfajta volt.”¹⁶ És nemcsak hogy a levelek megtalálása által bizonyossággá vált a hónapok óta tartó sejtés, de még arra is fény derült, hogy az egyik legjobb barátnője, „Ili hozza vagy viszi a leveleket, és ez az, ami nagyon belém fájdukt. Hát Ili, a csupa szeretet, édes jó kis barát, hát ő vállal ilyen szerepet”, „ez undorító, a barátnők belekeverése, az asszisztálás a dologhoz”.¹⁷ Az Ili persze nem más, mint Gerő Ili, aki a következő napi költészeti esten Radnóti Judit-verseit szavalta.

Teljességgel érhető hát Gyarmati Fanni rosszkedve. Mert ezek után micsoda erő kellett már ahhoz is, hogy a gyásszal és a megcsaltság biztos tudatával, a *másik* nő, sőt még a közvetítő jelenlétében is akár még „egykedvűen, drukkolva a sikerért” ülje végig aznap este a két eseményt, sőt hallgassa meg a *másik* nőhöz írt verseket. De Gyarmati Fanni számára most is, mint mindig, az volt a legfontosabb: Radnóti versei „a legszebbek voltak az estén”. Férje sikerének érdekében most is alárendelte saját érzelmeit.

3.

Radnóti vonatkozó naplóbejegyzése azonban nem csupán a vers keletkezési körülményeit és magát a kétsorosot rögzíti, hanem a költő vele kapcsolatos terveit is. „Eladnám. De hogyan?” – írja, és bár ez a két rövid mondat mintha költői kérdést sejtetne, mégsem arról van szó, és meg is válaszolható.

A hagyatékban ugyanis a vers „ősváltozata” és a Beck Judit-levélke mellett fennmaradt Radnótinak egy eddig publikálatlan levele, amelyet a Dreher sörgyár igazgatójának írt.¹⁸ Az aláírás nélküli autográf beszúrt utóíráttal ellátott gépelt levél betűhív átiratban:

Budapest, 1942. január 11.

Mélyen tisztelt Igazgató Uram,

Gombosi József kedves barátom említette Igazgató Urnak kis reklám-versemet, beszélgetésükre hivatkozva mellékeltem el is küldöm. Ha használhatják, kérem Igazgató Urat, hogy a tiszteletdíjat

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo., 94.

¹⁷ Uo., 93.

¹⁸ MTA KIK 2633/150.

cimemre (Dr. Radnóti Miklós Bp., V. Pozsonyi-ut 1. II. 3.) posta útján küldjék el. – Három változatát küldöm, a reklám tervezője eldönti majd, melyik felel meg jobban a célnak. Fáradozásáért előre is hálás köszönetet mondok és

tisztelettel köszönöm

U. í. A közlés természetesen, – mint a reklám-verseknél szokásos, – csak név nélkül történhet.

*Végre itt van az őszi ser,
őszi bu ellen ősi szer.*

*A Dreher-féle őszi ser
őszi bu ellen ősi szer.*

*Megjött a Dreher-féle őszi ser,
Az ősi bánat ellen ősi szer.*

A dokumentum úgynevezett piszkozat – ezt az utólagos kiegészítés mutatja –, másképp nem is maradhatott volna a hagyatékban. Nincs ok kételkedni abban, hogy az újragépell változatot Radnóti valóban elküldte. A címettről a kutatás jelenlegi állása szerint csak annyit lehet tudni, hogy a Dreher sörgyár „igazgatója”, tehát nagy valószínűséggel Dreher Jenő. Az „őszi sör” gyártója ugyanis a Dreher-Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőződe Rt. volt. Központi irodájuk a X. ker. Halom u. 42. szám alatt, a „városi iroda” azonban a VII. kerületi Huszár u. 7-ben működött. A cég igazgatóságának elnöke Dreher Jenő volt, alelnöke és ügyvezető vezérigazgatója Haggenmacher Oszkár. További alelnökök: dr. Metzler Jenő és dr. Hardy-Dreher Béla, igazgatósági tagok: Aich Hubert, Dános Marcell, Haggenmacher Henrik, Haggenmacher Ottó, dr. Haggenmacher Pál, dr. Schöffner Aladár, dr. Stein Emil, dr. Surányi Miklós, báró Szalay-Berzeviczy László, Wiktorin Gusztáv.¹⁹ A címzettet akkor lehetne száz százalékos pontossággal megnevezni, ha az elküldött levél a megcímzett borítékkal előkerülne a Dreher sörgyár archívumából.

A kulcsszereplő, Gombosi József Lipót (1878–1944), aki közvetített Radnóti és a Dreher sörgyár igazgatója között, nem más, mint Gombosi György édesapja, azaz Beck Judit apósa. 1878. március 26-án született Egerben, Budapesten elvégezte a kereskedelmi akadémiát. 1901-ben házasodott össze Bogyó Erzsébettel (1881–1944). (Akinek apja Bogyó Samu kereskedelmi akadémiai tanár volt, tanította lánya későbbi férjét is.) Négy gyermekük született, mind fiúk: Ottó, György, Endre és Géza. 1919 őszén kikeresztelkedtek, és református vallásra tértek át. Gombosi József fiatal korában több cég alkalmazottja volt, majd 1914 januárjában saját céget alapított. Egy évtizedig sikeres fa- és szénkereskedő volt, majd jó üzleti érzékkel váltott a papír-nagykereskedelembre, és karrierje tovább ívelt fölfelé. Nagykereskedőként így kerülhetett kapcsolatba a Dreher sörgyár vezetőjével, feltehetően üzleti kapcsolatban is álltak. A Gombosi család fejeként ismerkedett meg Radnóttal, valamikor 1938 márciusa után, amikor fia, Gombosi György – felesége révén – Radnótiék baráti társaságának tagja lett. Hogy mennyire volt intenzív kapcsolatuk, arra nincs adat, mindenesetre Radnóti 1942 legelején felhatalmazást kapott a nála harmincegy évvel idősebb nagykereskedőtől, hogy „kedves barátjaként” hivatkozzon rá a levélben. Ha hihetünk a levél állításának, Gombosi József 1941. december 16. és 1942. január 11. között felhívta a Dreher sörgyár igazgatójának figyelmét Radnótira és annak reklámversére. Szűk két évvel később, szinte napra pontosan ugyanakkor halt meg, mint Radnóti, és sorsuk is hasonló. Mert bár a család még 1945 áprilisában hirdetés útján kerestette őt és több elhur-

¹⁹ Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1941–1942. 65-ik évf. II. rész: Iparvállalatok. Szerk.: Dr. Galánthai Nagy Sándor örököse. Budapest, [1942], 102–103.

colt családtagot,²⁰ ekkor már közel fél éve halott volt: Csomádon, 1944. november 5-én ölték meg.²¹ (Ugyanekkor több deportált is a „nyilas terror” áldozatául esett, az ő hamvakat közösen helyezték nyugalomra.²²) Feleségét ugyanebben az időben ölték meg.

Maga a levél nem igényel különösebb magyarázatot: benne egy költő egy nagy cég vezetőjének eladásra kínálja föl egy alkalmi szerzeményét. Három változatot is küld, hogy majd a címzett cége döntsön arról, melyiket használják fel, de bármelyiket is választják, a szerző nevét ne szerepeltessék alatta.

A naplóba születésekor bemásolt vers itt – feltehetőleg mint a legjobbnak gondolt rím-pár – első helyen szerepel, de nem a napló szerinti, hanem a papírfecsnin szereplő ősváltozat szövegével, és mivel későbbi, mint a naplóbejegyzés, ez a végleges alak, az ultima manus.

Azaz ebben a kétsoros kis reklámversikében is felvillan Radnóti költői műhelye, hogy még egy ilyen kis szösszenet megformálására is milyen nagy gondot fordított: a vers kezdőszava kétszer is cserélődött. Az elsőként leírt „végre” örömteli felkiáltást fejez ki; ehhez képest a „végül” mintha egy felsorolás utolsó eleme lenne, de az előzőek hiányával – Radnóti közülük a célközönség, a sörre szomjas ember helyzetéhez illőbb, kifejezőbb változatot választotta. Az „bu” szó u-jának ékeztése pedig nyilvánvalóan csak a gépelés miatt maradt el, a kézirat jól mutatja, hogy Radnóti a hosszú alakot használta. Ráadásul itt a központozást is pótolta. A vers végső formája tehát ez:

*Végre itt van az őszi ser,
őszi bú ellen ősi szer.*

A másik két változat viszont teljesen új darabja a Radnóti-életműnek. Konkrétabbak, mint az első, hiszen megnevezik a Dreher céget, de természetesen ugyanarra a hatásos rímpárra épülnek. Az viszont nem egyértelmű, hogy a harmadik változat második sorában a bánat „ősi” jelzője csak gépelési hiba (az „őszi” helyett), vagy a probléma átértelmezése: a sör az ősi bánatot oldja meg. Bár valószínűleg csak gépelési malőr okozta az eltérést (hiszen az őszi-ősi ellentétpár erre épül), ezzel jelentősen kitágulna az értelmezési lehetőség: mert hogy mi is az az „ősi bánat”? Ezt minden sörfogyasztónak maga kell tudnia. (A missilis levél előkerülése erre is választ adna: lehet, hogy abban Radnóti már javította – ha javította – ezt a szót.)

Érdekesség, de nem minden tanulság nélkül, hogy a levélpiszkozat hátoldalára Radnóti azt jegyezte föl: „Szent István polgári ser”. Ez pedig arra utal, hogy a reklámvers megírása után is foglalkoztatta a sörtéma, és lehet, hogy erről a márkáról is fakasztott volna egy rímpárt.

Végül az ősi sörös reklámvers egyik változata sem jelent meg. Pedig szükség lett volna egy jó, frappáns reklámszövegre, mert a sörgyár fizetett hirdetései között 1940-ben van tárgyilagos: „Szent László őszi sör a szezon meglepetése. Dreher-Haggenmacher gyártmány”, és van már kicsit szlogenesisítésre törekvő: „Minden sörivő megállapíthatja, hogy a Dreher Haggenmacher Szent László sörnek nincsen párja”, de az olvasónak valami hiányérzete mindkettőnél van. Radnóti tehát jó érzékkel látta meg a „piaci rést”, és mint reklámversíró csatlakozott (volna) a Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Szép Ernő, József Attila stb. nevével fémjelzett költői társasághoz, akik nem szégyelltek pénzt keresni tehetségük áruba bocsátásával. Radnóti kétsorosa nemcsak hogy méltó arra, hogy együtt emlegessék a „Drámát legjobban Shakespeare, / poloskát Ditrichstein irt”, a „Mondja, marha, / miért oly bús, / olcsóbb a ponty, / mint a hús” és a „Royal bútor, Royal kaszni, / Royal ágyon legjobb...” szlogenekkel, de költőileg megkomponáltabb ezeknél.

²⁰ Ki tud rólu? *Magyar Nemzet*, 1945. máj. 20., 7.

²¹ *Magyar Nemzet*, 1946. ápr. 12., 2.

²² Uo.

A kétsoros reklámvers sem 1942-ben, sem pedig később nem kapott esélyt arra, hogy az őszi sörnek fogyasztókat, a költőnek pedig némi kis jövedelmet szerezzen. A háború után viszont megjelent. Először Radnóti naplójának első részkielése szövegében,²³ majd alig két héttel később már egy keresztrejtvény megfejtéseként olvashatták – már akik helyesen töltötték ki a keresztrejtvényt. Ezt a felvezetés állt előtte: „Egy vendéglői felirat »ihlette« Radnóti Miklóst a rejtvényünk vízszintes 1. és függőleges 26. soraiban levő tréfás versikére. Jó bornak – igaz! – nem kell cégér, de a jó reklám ötlet mindig aranyat ér!”²⁴ A megfejtést pár héttel később közölték: „15 [helyesen: 16.] számunkban közölt keresztrejtvény megfejtése: Vízszintes 1: Végül itt az őszi ser. Függőleges 1: Őszi bú ellen ősi szer.”²⁵

A két, egymáshoz közeli „közlés” kapcsolatban van: a gazdaságpolitikai hetilap keresztrejtvény-készítője minden bizonnyal a *Népszabadság*ban olvasta Radnóti ott közölt naplójegyzetei közt a kétsorost, meglátta benne a feladvány lehetőségét, és egy rejtvényt szerkesztett köré. A feladvány készítője, Valló Emil (1907–1993) első rejtvénye 1928-ban jelent meg, 1936-ban lett a *Budapesti Hírlap* rejtvényrovatának vezetője, 1939-ben *Magyar Rejtvényűjság* címmel saját lapot indított, amit aztán Magyarország német megszállása után 1944-ben be is tiltottak. A naplóközlésére annál is inkább felfigyelt, mert mint egy későbbi interjújából kiderül, személyesen ismerte a költőt,²⁶ és később évtizedeken át még számos Radnóti-megfejtésű rejtvényt készített.

A költő életében meg nem jelent reklámversike azonban mégis nagy hatást váltott ki, és egy másik irodalmi mű keletkezéstörténetében játszott döntő szerepet. Bár ez magából a műből nem derül ki, később a szerző megnevezte a kétsoros inspiratív fontosságát.

Hubay Miklós Vas Istvánal közösen írta az *Egy szerelem három éjszakája* című művet, amely Ránki György zenéjével mint „az első magyar musical” vonult be 1961-ben a magyar irodalomtörténetbe, és Révész György rendezésében 1967-től filmként is sikeres volt. A szerzőpárosból Hubay az egyik visszaemlékezésében a bevallatlanul is Radnóti Miklós léteéről írt darab keletkezéstörténetéről is vall.²⁷

A musical (és film) egyik jelenete azután játszódik, hogy a főszereplő Bálint megkapja munkaszolgálatos behívóját, a barátai pedig megpróbálnak segíteni neki. Egyiküknek van egy katonatiszt ismerőse, aki megfelelően korrump ahhoz, hogy 600 pengő ellenében felmentést írjon a behívott számára. Hamar kiderül, hogy se Bálintnak, se nekik nincs anynyi pénzük. Viszont mivel csak az íráshoz értenek, azzal kell megszerezni. A „rendes” versek nem fizetnek annyit. Ekkor jut eszükbe, hogy írhatnak reklámverset is a Planta-teát forgalmazó nagygyárosnak, ő biztos fizetne értük eleget. (A Planta-tea létező valóság volt, és természetesen semmi köze nem volt a teához: más alapanyagokból készült és más ízű teapótló műtea volt.)

Hubay leírja, hogy ennek a jelenetnek inspirátora maga Radnóti volt, és éppen az őszi sörrel szóló reklámverse: „be kell vallanom, hogy a színdarabnak, éppen az egyetlen vídám – viharosan vídám! – jelenetét Radnóti Miklósnak köszönhetem. A mű-tea reklámverseit rögtönző költői verseny ötletét az ő Naplójából loptam. Akkor még csak gépiratban volt meg ez az egyedülálló dokumentum. Én is így kaptam bizalmasan, csak egy-két

²³ György István (közreadó): Így élt a költő. Radnóti Miklós feljegyzéseiből. *Népszabadság*, 1958. ápr. 4., 11.

²⁴ Valló Emil: Egy vendéglői felirat. [*Keresztrejtvény*] *Figyelő*. 1958. ápr. 22., 11.

²⁵ *Figyelő*, 1958. máj. 6., 11.

²⁶ Kékesdi Gyula: Kockázat másokért. *Népszabadság*, 1981. nov. 15., 4.

²⁷ Hubay Miklós: Egy szentelt fájdalom. Jegyzetek, érintőleg a Radnóti-jelenséghez. *Tekintet*, 2009. máj-jún., 3–14.

napra Vas Istvántól. Ebben olvastam azt a derűs epizódot, hogy a Hangli teraszán söröző költő rímbe szedi az italát. Telitalálat. Le is írta:

»Újra megjelent az őszi ser
Őszi bú ellen, ősi szer.«

Vajon mit adna ezért a sörgyáros Dréher Haggenmacher?”

Hubay Miklóst több évtized távolából megcsalta emlékezete – ezt a verset ugyanis semmiképp sem olvashatta Radnóti naplójában, ott ugyanis nem ez áll. Hasonló, de nem ez. Ráadásul a naplóban nem a Hangli szerepel, hanem csak egy éppen megnevezetlen vendéglő a 46-os villamos útvonalán. A Hangli pedig nem ott volt, hanem az V. kerületben, a Vigadónál.

Hubay emlékezetében mégis nevet kapott a megnevezetlen vendéglő – és természetesen nem véletlenszerűen kapta a történet helyszínül a Hanglit. Ez a név egyáltalán nem tűnik föl Radnóti naplójában – szerepel ellenben Gyarmati Fanniéban, ráadásul éppen a kétsoros reklámvers keletkezéstörténetének idején. Ez pedig nyilvánvalóan nem véletlen, összefüggést mutat.

1942. január 3-án Ady-estet tartottak a Vigadóban. A műsort Hont Ferenc rendezte, Ady verseit már befutott és pályakezdő színészek adták elő. Előadás után nem mentek messzire: beültek a Hangliba. A Radnóti házaspár ott volt az esten, Radnótiné naplójának tanúsága szerint azonban nem volt jó a hangulat: „Összekapás kicsit Mikkel előadás közben”, de azért ők is a társasággal tartottak: „a Hangli sörözőbe megyünk. Nincs sok értelme, pénzkidás csupán”.²⁸

Ezen az előadáson részt vehetett, sőt nagy valószínűséggel részt is vett az akkor huszonhárom éves, fiatal, feltörekvő Hubay, akinek ekkor már emlegették a nevét. 1939-ben az ő fordításában mutatták be Fletcher-Lee *Rembrandt* című darabját, 1941 júniusában adta ki a nagy szakmai és sajtóviszhangot kiváltó *Nemzeti színjátszás, drámai magyarság* című kötetét, és éppen ekkor tervezték bemutatni első saját darabját, amely végül *Hősök nélkül* címmel 1942 májusában kerül színre a Nemzeti Színházban. Radnóti is mindenképp ismerte a nevét, mert a *Magyar Csillag* akkor friss, 1941. decemberi számában mindketten szerepeltek, Radnóti éppen a Beck Judithhoz köthető *Harmadik eclogával*, Hubay pedig *A megváltó mutatvány* című színházi tanulmányával. Hubaynak minden szakmai „joga” megvolt tehát arra, hogy a társasággal tartson. És itt, a Hangliban, az oldottabb hangulatban szóba kerülhetett és még formálódhatott is a vers. Hubay emlékezete pedig évtizedekkel később ezt a két fragmentumot – a verses sörözést és a sörös verset – kapcsolhatta össze egygé.

A lényeg: amikor az *Egy szerelem három éjszakája* című darabot tervezték, Hubay már ismerte Radnóti kétsorosát. Ennek ötletéből kiindulva kezdtek el ők is a musical számára hasonlókat írni. A darabbeli reklámverseket előbb Hubay és Vas ketten, majd Réz Pál becsatlakozása után már hárman gyártották. A két legjobb így szól:

*Demokraták, plutokraták,
igyák csak az angol teát,
nem úgy aki győzni akar,
plantát iszik minden magyar.*

És amit a darabbeli barátok kollektíven írnak, a legnagyobb sikert remélve tőle:

²⁸ Radnótiné, II., 105.

*Jobb a műnap, mint a nap.
Anyagnál a műanyag,
Fogsornál a műfogsor.
Doktornál a műdoktor,
Tyúkszennél a műtyúkszem,
Zabszennél a műzabszem,
Nemzetnél a műnemzet
– Rendet, rendet, műrendet!
Kapjunk lantra, műlantra:
Éljen, éljen a Planta!*

Utóbbi Vas *Műanyagok dicsérete* címmel saját kötetébe is felvette,²⁹ és a költemény minden aktualitása-áthallásossága ellenére az életmű egyik legtöbbször közölt darabja lett: több válogatásban, összegzésben, sőt még a *Ludas Matyi* vicclap 1975-ös évkönyvében is megjelent (a szintén a musicalből származó *Dal az etiketről* társaságában).

Hubay így írta le saját munkarészét: „Rám várt a feladat, hogy haza víve ezt, és a többi blőd (vagy blődnek tetsző) kazalnyi reklámverset – Vas István csúfolódásait a háború idiotizmusán –, olyan drámai szituációt kanyarítsak a költői verseny alá, hogy megtartva (fokozva!) annak viharos humorát, a jelenet arról a végzetes tényről szóljon, amit a drámában ki is mondanak az érkező költőnek, aki szintúgy megkérdezi:

– Hát ti meg, mit csináltok itt?

– Megpróbáljuk megmenteni az életedet.

Mert ha a színdarabban a Planta vezérigazgatója nem tenné le a telefonkagylót, és küldene 600 pengőt a reklám versekért, akkor egy korrupció őrmester ezért a pénzért hajlandó volna kiemelni a kartotékából és összetépni a Költő behívóját a halálba.”

A darabbeli reklámversike tehát megmenthette volna Bálint életét – Radnóti kétsorosa, bármily „pompás” is volt, csak az akkori életkörülményein tudott volna javítani. Ami persze szintén nem kevés – egy reklámvers, költői részről, éppen erre hivatott.

²⁹ Vas István: *Műanyagok dicsérete*. In: Uő.: *Összegyűjtött versei. 1930–1962*. Szépirodalmi, Budapest, 1963, 725.